

УДК 343.982

В.А. Колесник

**СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ НОРМАТИВНОГО
ВИЗНАЧЕННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ,
ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ В ОПЕРАТИВНІЙ
ТА СЛІДЧІЙ ПРАКТИЦІ**

Розглядаються питання, що стосуються нормативно-правового визначення науково-технічних засобів, які застосовуються в практиці оперативних і слідчих підрозділів з метою виявлення й розкриття злочинів, й тактичних умов використання отриманих результатів в доказуванні.

Ключові слова: *науково-технічні засоби, кримінальне судочинство, оперативна та слідча практика, доказування.*

Рассматриваются вопросы, касающиеся нормативно-правового определения научно-технических средств, применяемых в практике оперативных и следственных подразделений с целью выявления и раскрытия преступлений, и тактических условий использования полученных результатов в доказывании.

Ключевые слова: *научно-технические средства, уголовное судопроизводство, оперативная и следственная практика, доказывание.*

Discusses the law definition of scientific and technical means used in the practice of the investigative units to identify and disclose crimes, and tactical conditions of using the results in proof.

Key words: *scientific and technological means, criminal justice, investigative practice, evidence.*

Правові основи використання науково-технічних засобів в практиці правоохоронних органів – це своєрідні правові джерела, на основі яких будуються різні види діяльності, пов'язаної із застосуванням науково-технічних засобів у протидії злочинності та в інтересах кримінального судочинства. Такі правові засади виступають як вихідні, фундаментальні положення діяльності у сфері застосування науково-технічних засобів у правоохоронній сфері. Окрему групу матеріалів оперативної діяльності, що мають значення для використання в інтересах кримінального судочинства, становлять ті з них, які отримані за допомогою застосування технічних засобів виявлення й фіксації інформації. Використання таких матеріалів має свої особливості, зумовлені зокрема й їх особливою правовою природою, яка водночас не повинна мати істотних відмінностей від встановлених правових норм, що регулюють застосування науково-технічних засобів у кримінальному судочинстві. Визначення правової природи науково-технічних

засобів, що використовуються в правоохоронній практиці в інтересах вирішення завдань виявлення й розкриття злочинів, є однією із загальнонаукових проблем, що тісно пов'язана із практикою діяльності як слідчих, так і оперативних підрозділів, оскільки її вирішення впливає не лише на обґрунтування можливості, а й на тактику використання отриманих результатів в доказуванні за кримінальними справами.

То ж не випадково, що цим питанням присвятили свою увагу фахівці в галузях криміналістики та теорії оперативно-розшукової діяльності, зокрема, В.О. Волинський, В.Г. Гончаренко, І.В. Гора, Е.О. Дідоренко, І.П. Козаченко, В.П. Пилипчук, В.Л. Регульський, М.В. Салтєвський, М.О. Селіванов, Н.Є. Філіпенко, І.Ф. Хараберюш, М.П. Яблоков та багато інших. Проте багатоглибини цієї проблеми та глибини процесів, що відбуваються в оперативній та слідчій практиці, зумовлює потребу подальших досліджень у цьому напрямі. І тому метою даної статті є розгляд положень, що розкривають сутність і сучасний стан нормативно-правового забезпечення застосування науково-технічних засобів в діяльності з виявлення й розкриття злочинів та вплив зазначених процесів на використання в кримінальному судочинстві отриманих результатів.

Характеризуючи нормативно-правові засади застосування науково-технічних засобів, важливо пам'ятати, що до законодавчих приписів та відомчих нормативних вимог, які їх складають, входять і відповідні норми, котрі регулюють процедуру застосування науково-технічних засобів не лише в межах кримінального судочинства, але й під час усієї діяльності уповноважених органів, їх підрозділів і окремих співробітників у боротьбі зі злочинністю. В такому разі використання науково-технічних засобів та матеріалів, отриманих в результаті їхнього застосування у кримінальному процесі, виступає як окремий випадок ширшого за своїм змістом застосування цих засобів у боротьбі зі злочинністю. Тому неправомірно розглядати з позицій правових засад регламентування діяльності, що стосується застосування науково-технічних засобів та використання отриманих за їх допомогою матеріалів, правові норми цієї сфери лише у межах кримінального судочинства відокремлено від нормативних приписів, які регламентують діяльність оперативних служб і підрозділів правоохоронних органів стосовно застосування науково-технічних засобів з метою запобігання, профілактики, виявлення та розкриття злочинних посягань. Водночас варто вказати й на те, що тактичні прийоми, криміналістичні рекомендації з проведення слідчих дій не можуть не

враховувати нормативно-процесуальних засад діяльності з розслідування злочинів. Так само і тактичні прийоми та рекомендації щодо застосування під час проведення слідчих дій науково-технічних засобів виявлення, фіксації даних про злочин не можуть не враховувати правових норм, якими застосування таких засобів встановлено. В іншому випадку використання науково-технічних засобів з порушенням законодавчих норм перетворює на незаконні отримані за їх допомогою результати, а це позбавляє їх можливості використання в інтересах судочинства. Важливо зазначити, що такі правові засади встановлюють загальні правила, моделі поведінки в межах певної діяльності уповноважених суб'єктів, які поширюються на всі подібні випадки і відповідно до яких повинна визначатися поведінка всіх осіб, що потрапили в нормативно регламентовану ситуацію.

Застосування сучасних науково-технічних засобів у боротьбі зі злочинністю взагалі та у кримінальному судочинстві зокрема повинно здійснюватись у суворій відповідності до нормативних положень Конституції України, яка хоч і не містить прямих норм щодо врегулювання суспільних відносин у цій сфері, проте встановлює головні засади та принципи функціонування всієї правової системи, регламентує на ґрунті цих засад діяльність усіх органів державної влади відповідно до їхніх завдань у сфері правоохоронної діяльності та здійснення правосуддя. Фактично використання технічних засобів фіксації розглядається у Конституції України як засіб забезпечення принципу гласності судочинства. Крім того, це положення слід також розглядати і як правовий гарант захисту законних інтересів учасників судочинства.

Важливі положення, які визначають правові основи застосування науково-технічних засобів в інтересах розкриття й розслідування злочинів, містяться в окремих законах України. Так, в Законі України "Про Службу безпеки України" ці положення мають лише загальне закріплення, зокрема, ст. 24 до основних завдань СБ України віднесено виявлення, припинення та розкриття злочинів, розслідування яких віднесено до компетенції СБ України, проведення дізнання і слідства у цих справах (п. 3), а в ст. 25 йдеться про те, що органам та співробітникам СБ України надається право проводити гласні і негласні оперативні заходи у порядку, визначеному Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність" [1].

Більш докладно питання застосування науково-технічних засобів врегульовані в Законі України "Про міліцію". Так, з метою реалізації

належного виконання завдань, покладених на органи міліції, даний Закон передбачає встановлення нормативних положень, за якими міліція має право: здійснювати на підставах і в порядку, встановленому законом, гласні та негласні оперативно-розшукові заходи, здійснювати фото-, кіно-, відеозйомку і звукозапис, прослуховування телефонних розмов з метою розкриття злочинів (п. 10 ст. 11); проводити фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку, дактилоскопію осіб, які затримані за підозрою у вчиненні злочину, взяті під варту, чи звинувачуються у вчиненні злочину (п. 11 ст. 11); проводити кіно-, фото-, звукофіксацію як допоміжний засіб попередження протиправних дій та розкриття правопорушень (п. 12 ст. 11); використовувати передбачені нормативними актами технічні засоби для виявлення та фіксації порушень правил дорожнього руху (п. 21 ст. 11) [2]. Отже, зазначений Закон містить приписи щодо використання у практичній діяльності цього правоохоронного органу науково-технічних засобів у випадках виконання завдань, пов'язаних із здійсненням оперативно-розшукових заходів, суб'єктом чого виступають окремі підрозділи міліції, та передбачає можливість їх використання під час реалізації завдань міліції у межах кримінально-процесуальної діяльності. Діяльність іншого правоохоронного органу – СБ України не може порушувати загальних законодавчих приписів, що встановлюють порядок використання науково-технічних засобів в інтересах кримінального судочинства.

Використання науково-технічних засобів у процесі реалізації завдань оперативно-розшукової діяльності розглядається як окремий елемент, напрям їх здійснення. Спеціальні технічні засоби, що використовуються оперативними співробітниками для отримання й фіксації відомостей, які мають значення для оперативного процесу і результати використання яких можуть бути використані в кримінальному судочинстві, часто називають "оперативно-технічними засобами" однак ця правова категорія у Законах України "Про оперативно-розшукову діяльність" та "Про контррозвідувальну діяльність" не має свого визначення або розкриття змісту, що слід визнати негативним моментом. Відсутність чіткого визначення правової категорії веде до створення зайвих перешкод у процесі реалізації повноважень підрозділів, котрі здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Відсутність наукового тлумачення такого терміна негативно впливає і на законодавчу практику, створюючи прецедент застосування правових категорій без розкриття їхнього змісту в законі.

Варто зазначити, що формулювання терміносполучення "оперативно-технічний засіб" викликає чимало запитань. По-перше, в межах певної правової категорії поєднуються терміни "оперативний" (частіш за все читай - негласний) та "технічний". По-друге, здійснивши таке поєднання, не визначають за окремими технічними засобами місця суто оперативних. Тобто, визнавши правомірність такого формулювання, можна стверджувати, що окремо й відособлено повинні існувати засоби оперативної техніки як негласні засоби негласної діяльності та оперативної техніки, що використовується гласно, техніки, що застосовується в кримінально-процесуальній діяльності та під час здійснення судових експертиз або експертних досліджень. Логічним було б в такому випадку запровадити й терміни "оперативно-технічний засіб", "слідчо-технічний засіб", "експертно-технічний засіб". Такий поділ технічних засобів і різні правові основи їхнього застосування відмежовували б зазначені види діяльності і створювали б перешкоди в разі потреби використання одержаних з допомогою цих засобів даних в процесі розслідування злочинів. Якщо йдеться про законодавчо закріплені поняття, про правові категорії, то виникає потреба включати у систему правових засад регулювання цієї діяльності загальні норми, загально визначені категорії, які в усіх нормативно-правових актах трактуються як єдине поняття.

Під час здійснення оперативно-розшукових заходів можуть бути застосовані спеціальні технічні засоби або спеціальні прийоми застосування традиційних технічних засобів, однак особливість їхнього застосування в такому випадку стосуватиметься лише правового регламентування цієї діяльності, а не природи технічного засобу, що нами розглядається. Природа такого засобу в будь-якому разі залишатиметься науково-технічною. Зокрема, на науково-технічну природу засобів, які використовуються у кримінальному судочинстві, вказують криміналіст Г.І. Грамович [3], процесуаліст В.П. Бож'єв [4, с. 275] та інші науковці. М.П. Яблоков підкреслює ту особливість, що технічна природа використовуваних засобів, а надто засобів комп'ютерної техніки, беззаперечно доводить необхідність визначення таких засобів, як "науково-технічних" [5, с. 162]. На потребу однозначності в правовому розумінні процесів, які пов'язані з використанням науково-технічних засобів в діяльності правоохоронних органів, вказує й І.Ф. Хараберюш. Так, аналізуючи зміст деяких нормативних документів МВС та СБУ, якими врегульовано порядок проведення окремих оперативно-технічних заходів, він вказує на те, що відомчі норматив-

ні акти не дають однозначного поняття оперативно-технічних заходів, а тому усім оперативно-технічним заходам необхідно надати однозначне визначення, уточнити їх відповідно до потреб оперативних підрозділів та з урахуванням технічних можливостей проведення цих заходів. Водночас він вказує й на те, що в основі належності до спеціальних технічних засобів негласного одержання інформації узяті не конструктивні та технічні особливості їхнього вироблення, а оперативно-тактичні можливості негласного одержання інформації та/або створення умов для її отримання [6, с. 66-68]. Тому мова може йти про використання науково-технічного засобу, застосованого гласно чи негласно з метою реалізації завдань оперативно-розшукової діяльності, а в самому формулюванні цієї діяльності було б доцільно закріпити положення, згідно з яким оперативно-розшукова діяльність – це система заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та науково-технічних засобів. Таке розуміння засобів технічної природи, що використовуються в оперативно-розшуковій та контрольно-розшуковій практиці, зумовлене тими різноманітними видами цих засобів, які вказані у відповідних законах України.

Різноманіття зазначених у законах та відомчих нормативних документах технічних засобів, що застосовуються в оперативній практиці, викликає сумнів у доцільності такого докладного регламентування. Багатоманітність та невизначеність термінів ("інші технічні засоби отримання інформації" або взагалі – "інші технічні засоби") породжують закономірні запитання відносно того, які це саме "інші засоби" і чи можна використовувати ще якісь засоби крім фото-, кіно- і відеотехніки, оптичних та радіоприладів для виявлення, фіксації і документування відомостей і чому б у такому разі не доповнити цей перелік також і пошуковими технічними засобами? Як видається, більш доцільним і правильним для полегшення тлумачення цих правових понять використовувати ту ж категорію "науково-технічного засобу", вказуючи у законодавчих положеннях на можливу мету такого застосування – "для виявлення й фіксації", "для зняття інформації з каналів зв'язку", "для здійснення спостереження" тощо. Відсутність єдиного поняття веде лише до зайвого загромождження правових норм зовсім не обов'язковими подробицями. Така однозначність у правових підходах до визначення потрібна і для однозначності в розумінні тактичних прийомів застосування науково-технічних засобів з метою використання отриманих результатів в інтересах судочинства. Отже треба розробляти ті тактико-криміналістичні прийоми і пропонувати

ті тактичні рекомендації, які мають своїм спрямуванням забезпечення якості, повноти, наочності зафіксованих відомостей, а не створення умов для кращого спостереження оперативним співробітником, оскільки в доказуванні мають використовуватись отримані результати застосування науково-технічних засобів.

В теорії ОРД ведуть мову і про оперативну техніку. Оперативна техніка – це не частина науково-технічних або техніко-криміналістичних засобів, а самостійний вид техніки, яка має своє специфічне призначення і своїх суб'єктів та спеціально розроблені правила використання. Під оперативно-технічними засобами розуміють сукупність різноманітних технічних засобів і науково-обґрунтованих прийомів їх правомірного використання (переважно негласного) у процесі оперативно-розшукової діяльності з метою ефективної боротьби зі злочинністю [7, с. 108]. Також під оперативною технікою розуміють науково обґрунтовану систему технічних засобів (спеціально сконструйованих або пристосованих) і технічних правил їх використання в процесі виконання оперативно-розшукових дій із виявлення, фіксації або створення умов виникнення доказової інформації [8, с. 154-155]. І.Ф. Хараберюш наголошує на тому, що на сьогодні на державному рівні не існує чіткого визначення понять "оперативно-технічні засоби", "спеціальна техніка". На його думку, поняття "спеціальна техніка" треба вважати родовим і класифікувати таку техніку за напрямками діяльності: криміналістична техніка, оперативна техніка, техніка адміністративно-господарської діяльності тощо [9, с. 231]. Слушною є думка Н.Є. Філіпенко стосовно того, що важливим моментом для розуміння та розкриття сутності й змісту поняття оперативної техніки можна вважати те, що воно є збірним, тобто таким, що охоплює різноманітні за своєю спрямованістю дії та засоби. Тому в сучасних вітчизняних підручниках оперативна техніка розглядається як комплекс спеціально виготовлених або пристосованих приладів, пристроїв, апаратів, хімічних речовин, індикаторів тощо переважно негласного застосування при здійсненні оперативно-розшукових заходів [10, с. 101]. І.В. Гора до критеріїв, що дозволяють відрізнити криміналістичні засоби і методи від оперативних, відносить їх цільове призначення і теоретичні положення, на підставі яких вони розроблені й використовуються. Відмітною особливістю криміналістичної техніки, на її думку, є те, що вона спеціально розроблена і пристосована для виявлення, фіксації і дослідження документів, предметів, слідів та інших матеріальних об'єктів, котрі дають змогу встановити обстави-

ни вчиненого, чи такого, що готується злочину і причетних до нього осіб. Відмітною рисою оперативної техніки є те, що вона спеціально розробляється і пристосовується для добування оперативної інформації в процесі оперативно-розшукової чи контррозвідальної діяльності. На відміну від криміналістичних, оперативно-технічні методи, засоби, прийоми розробляються і використовуються на основі методології оперативно-розшукової діяльності [11, с. 147-148]. Проте в усіх випадках застосування оперативними працівниками засобів спеціальної техніки завжди треба мати на увазі можливу мету використання отриманих результатів в доказуванні події злочину та доведенні причетності до злочину конкретної особи, тобто - використання цих результатів в інтересах кримінального судочинства.

Висновки. Аналіз сучасного стану правового регулювання питань застосування науково-технічних засобів в діяльності оперативних та слідчих підрозділів і використання отриманих результатів в інтересах виявлення, розкриття й розслідування злочинів вказує на те, що в цій сфері сьогодні існують певні проблеми, розв'язання яких вказує на перспективність подальших наукових розвідок у даному напрямі. Так, на сьогодні немає єдиного підходу до визначення спільної для всіх перелічених нормативно-правових актів категорії "науково-технічного засобу", що мала б розкривати їх правову природу. У законодавчих актах та відомчих нормативних документах лише частково і не в повній мірі визначені умови застосування науково-технічних засобів у практичній діяльності правоохоронних органів, зокрема їх оперативних та слідчих підрозділів, що створює певні труднощі для використання отриманих результатів в доказуванні і розроблення з цією метою виважених тактико-криміналістичних рекомендацій.

Використана література:

1. Закон України "Про Службу безпеки України" від 25 березня 1992 р. №2229 // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 27. - Ст. 382.
2. Закон України "Про міліцію" від 20 грудня 1991 р. №565-XII // Відомості Верховної Ради України. - 1991. - № 4. - Ст. 20.
3. Грамович Г.И. Научно-технические средства: современное состояние, эффективность использования в раскрытии и расследовании преступлений / Г.И.Грамович. - Минск, 1989. - 106 с.
4. Уголовный процесс: Учебник для вузов / Бобров В.К., Божьев В.П., Бородин С.В., Коблик А.С., Москалькова Т.Н. / Под ред. В.П.Божьева. - М.: Спарк, 1998. - 574 с.

5. Яблоков Н.П. Криминалистика / Н.П.Яблоков. – М.: БЕК, 1996. – 689 с.

6. Хараберюш І.Ф. Формування нових оперативно-технічних заходів як напрямок розвитку ОРД / І.Ф.Хараберюш // 90 років карному розшуку України та проблеми вдосконалення його діяльності у сучасних умовах боротьби зі злочинністю: Додаток до спецвипуску Вісника ЛДУВС ім. Е.О.Дідоренка № 2, 2009. – У 2-х ч. – Ч.1. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О.Дідоренка, 2010. – С. 62-69.

7. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел. Общая часть [Под ред. В.М.Атмажитова]. – М.: Акад. МВД СССР, 1990. – 309 с.

8. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: Загальна частина: Підручник [Під заг. ред. Л.В.Бородича (авт. кол.: Е.О. Дідоренко, І.П. Козаченко, Я.Ю. Конрат'єв, В.П. Пилипчук, В.Л. Регульський)]. – Луганськ: РВВ ЛДВС, 1999. – Т. 1. – 390 с.

9. Хараберюш І.Ф. Деякі особливості визначення терміна "спеціальна техніка" в умовах протидії злочинам у сфері нових інформаційних технологій / І.Ф.Хараберюш // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім.10-річчя незалежності України / Методологічні проблеми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах. Спецвипуск. № 4. У 2-х частинах. Ч. 1. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. – С. 230-236.

10. Філіпенко Н.Є. Окремі аспекти вирішення завдань ОРД за допомогою спеціальних оперативно-технічних засобів / Н.Є. Філіпенко // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім.10-річчя незалежності України / Методологічні проблеми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах. Спецвипуск. № 4. У 2-х частинах. Ч.2. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. – С.97-107.

11. Гора І.В. Криміналістичне забезпечення контррозвідувальної діяльності (аспекти оперативного мистецтва) / І.В. Гора // Оперативне мистецтво в діяльності СБ України. – К.: НАСБУ, 2000. – С. 146-149.

УДК 343.13

Л.В. Карабунт

СТАДІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І СТАДІЇ У КРИМІНАЛЬНО- ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджена актуальна для теорії і практики проблема співвідношення стадій функціональної послідовності кримінально-процесуальної діяльності та стадій її логічної послідовності. Обґрунтовано наявність у кримінально-процесуальній діяльності двох різновидів стадій: 1) стадій діяльності; 2) стадій у діяльності.